

नि वे द न

मी या निवेदनाद्वारे जाहीर करतो की, " मराठ्यांच्या राजकारणातील सातारच्या प्रतिनिधींची कामगिरी " हा प्रबंध माझे संशोधन मार्गदर्शक डॉ. अरुण भोसले यांच्या मार्गदर्शनाखाली मी स्वतः लिहिला असून तदर प्रबंध शिवाजी विद्यापीठाच्या इतिहास विषयातील स्म. फिल. पदवीसाठी विद्यापीठात सादर केला आहे.

Shankar

[दिनकर शंकर थोरात]

अभ्यासक.

दि. ३० नोव्हेंबर, १९८८.

कोल्हापूर.

...

प्रमाणपत्र

श्री. दिनकर शंकर थोरात यांनी इतिहास विभागातील
एम्. फिल. पदवीसाठी शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर यांच्याकडे
सादर करावयाचा " मराठयांच्या राजकारणातील सातारच्या
प्रतिनिधींची कामगिरी " हा प्रबंध माझ्या मार्गदर्शनाखाली पूर्ण
केला आहे. श्री. थोरात यांनी लिहिलेला प्रबंध त्यांनी माझ्या
मार्गदर्शनाखाली केलेल्या संशोधनावर आधारीत आहे.

Dr. Arun Motale

[डॉ. अरुण मोतले]
प्रपाठक, इतिहास विभाग,
शिवाजी विद्यापीठ,
कोल्हापूर.

मार्गदर्शक.

दि. ३० नोव्हेंबर, १९८८.
कोल्हापूर.

...

- प्रस्तावना -

मराठ्यांचे स्वातंत्र्य युद्ध म्हणजे मराठ्यांच्या इतिहासातील वैभवशाली कालखंड होय. सेतु माधवराव पगडी यांच्या म्हणण्यानुसार मराठ्यांचे स्वातंत्र्य युद्ध म्हणजे महाराष्ट्राचे महाभारत होय. हे युद्ध छ. संभाजी, छ. राजाराम व महाराणी ताराबाई यांच्या मार्गदर्शनाखाली लढले गेले. ज्या शूर, वीर व मुत्सद्यानी हे युद्ध लढवले त्यात प्रल्हाद निराजी, खंडोबल्लाळ चिटणीस, रामचंद्रपंत अमात्य, शंकराजी नारायण, संताजी घोरपडे, धनाजी जाधव, परशुराम त्र्यंबक प्रतिनिधी, हणमंतराव निंबाळकर, नेमाजी शिंदे व मानसिंग मोरे यांचा वाटा सिंहाचा होता. यांच्याच कर्तृत्वाने मराठी राज्य तारले व राखले. वरील पैकी प्रत्येक वीर पुरुष व मुत्सद्दी यांचा या युद्धातील वाटा व सहभाग महत्वाचा आहे. तसेच या युद्धानंतर त्यांच्या हातून व त्यांच्या घराण्याकडून मराठी राज्याची महत्वपूर्ण सेवा घडली. त्यातील प्रत्येकाच्या कर्तृत्वाचा स्वतंत्र अभ्यास होणे गरजेचे आहे.

मी माझ्या एक्. फिल्. पदवी परीक्षेच्या प्रबंधासाठी " मराठ्यांच्या राजकारणातील सातारच्या प्रतिनिधींची कामगिरी [इ.स. १६१० ते १७५०] " हा विषय निवडला याचे कारण असे की, मी एम्. ए. ला असताना सातारच्या छ. शिवाजी कॉलेजमध्ये " मराठ्यांचे स्वातंत्र्य युद्ध " या विषयावर थोर इतिहास तज्ज्ञ सेतु माधवराव पगडी यांची तीन व्याख्याने झाली. त्यात त्यांनी वर उल्लेखिल्या सेनानी व मुत्सद्दी यांच्या उत्तुंग कर्तृत्वाचा साधार आढावा घेतला. सातारा, परळी व विशाळगडचे औरंगजेबाचे वेढे व परशुरामपंत प्रतिनिधीने केलेली कामगिरी यांचा त्यांनी तपशीलवार वृत्तांत सांगितला. त्याने मी प्रभावित झालो. तसेच प्रतिनिधीच्या जहागीरीचे

मुख्य ठिकाण प्रथम कराड होते. पुन्हा ते औंध झाले. माझे ओंड हे गांव कराड जवळ असल्यामुळे त्या परिसरात प्रतिनिधींना " औंधचा राजा" म्हणून संबोधले जाते. त्याचप्रमाणे माझ्या गांवा शोजारील मनच, दुशोरे, कोडोली अशी कांही गांवे इ.स. १९४८ पर्यंत औंध संस्थानात होती. त्यामुळे परशुरामपंत प्रतिनिधीच्या कार्या विषयी उत्सुकता निर्माण झाली. त्याचा उदय केंव्हा व कसा झाला? त्यांना प्रतिनिधीपद कसे व केंव्हा मिळाले? हे छत्रपतींच्या दरबारातील सर्वश्रेष्ठपद मिळवण्या इतपत कोणती कामगिरी त्याने केली? यादवी युद्धातील त्याची भूमिका काय होती ? तसेच छ. शाहूच्या काळातील परशुराम त्र्यंबकाचे व त्याचे पुत्र श्रीपतराव व जगजीवनराव यांची मराठ्यांच्या राजकारणात कोणता सहभाग होता ? प्रसिध्द अशा सांगोला तहा बाबत प्रतिनिधीची काय भूमिका होती ? इ. प्रश्नांची उत्तरे शोधण्याची व त्या गोष्टी जाणून घेण्याची मला उत्सुकता लागली होती म्हणून मी वरील प्रश्नांचा साधार शोध घेण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत प्रबंधात केला आहे.

प्रस्तुत विषयावर सुप्रसिध्द इतिहासकार रा.ब. दत्तात्रय बळवंत पारसनीस यांनी " परशुराम त्र्यंबक प्रतिनिधीचे चरित्र " लिहले आहे. ते अत्यंत महत्त्वाचे असले तरी अगदीच छोटेखानी म्हणजे ३० पृष्ठांचेच आहे. त्यात पुरशुराम त्र्यंबकाच्या अनेक पराक्रमांचा उदा. सातारा-परळी- विशाळगड लढवण्याच्या घटनांचा एका एका वाक्यातच उल्लेख केला आहे. शाहूच्या कारकीर्दीतील कार्याचा सुध्दा तसाच उल्लेख आहे. परशुराम त्र्यंबक प्रतिनिधीचे चरित्र लिहण्याचा दुसरा प्रयत्न श्री. वा. प. मेहेंदळे यांनी केला आहे. हे चरित्र औंध संस्थानातील शाळांमधून अभ्यासास ठेवण्याच्या दृष्टीने लिहले होते. त्यामुळे संशोधकाच्या दृष्टीकोणातून त्यानी काटेकोरपणे या विषयाकडे पाहिल्याचे दिसत नाही. फार तर पारसनीसांच्या चरित्राची त्यास सुधारीत आवृत्ती असे म्हणाता येईल.

बाळासाहेब पंतप्रतिनिधींच्या प्रेरणेने व साहाय्याने " सातारा प्रतिनिधी घराण्याचा समग्र इतिहास " विस्तृतपणे दोन खांडात लिहण्याचे काम अ.ना. भागवतानी केले. त्या दोन खांडापैकी एक परशुराम त्र्यंबक व दुसरा त्यांच्या वंशजांच्यावर आहे. हा ग्रंथ लिहताना त्यांनी - गूँड डफ्या - मराठ्यांचा इतिहास, मनुचीचे वर्णन, टापरे व भिडे व्ही.जी. यांचे ग्रंथ पंतप्रतिनिधींची बखर, सरदेसाईंच्या रियासती, तसेच त्यांनी स्वतः जमवलेल्या महत्त्वाची कागदपत्रे, या सर्वांचा उपयोग केला आहे. असे असले तरी या ग्रंथात ऐकीव माहिती व कथा यांचा भरपूर वापर केला आहे. तसेच त्यांना मिळालेल्या कांही पत्रांचा त्यांनी चुकीचा संदर्भ व अर्थ दिला आहे. उदा.परशुराम त्र्यंबकाने शाहूच्या कैदेत असताना परळी किल्ल्यावरून लिहिलेली दोन पत्रे. ही दोन्ही पत्रे परशुराम त्र्यंबकाने ताराबाईंस लिहिली आहेत असे अ.ना.भागवतानी गृहित धरले आहे. त्यातील एक पत्र ताराबाईंस लिहिले आहे, हे बरोबर पण दुसरे पत्रही ताराबाईंस लिहिले आहे, हे त्यांचे मत स्वीकारता येण्यासारखे नाही. वस्तुतः ते दुसरे पत्र पंताने शाहूस लिहिले आहे हे त्या पत्रातील मजकूरावरूनच सिध्द होते. अशा कांही उणीवा त्या ग्रंथात आहेत. तसेच एकंदर या ग्रंथात प्रतिनिधींनी कशा कमीत कमी चुका केल्या हे दाखवण्याचा प्रयत्न दिसतो. म्हणजेच या ग्रंथात वस्तुनिष्ठतेस थोडा फाटा दिल्याचे जाणावते. प्रस्तुत ग्रंथ प्रकाशित झाल्या-नंतर या विषयाच्या अभ्यासाला उपयुक्त अशी अनेक संदर्भ साधने संशोधकांनी उपलब्ध करून दिली आहेत. सैतु माधवराव पगडी यांनी अनेक फरशी ग्रंथ मराठीत भाषांतरीत केले. डॉ.आप्पासाहेब पवार यांनी " ताराबाईंकालीन कागदपत्रांचे खांड " प्रकाशित केले. स.मा.गर्गे यांनी " करवीर रियासतीची कागदपत्रे " तर म.वि.गुजर यांनी " करवीर छ.घराण्याच्या इतिहासाच्या साधनांचे खांड " प्रकाशित केले. तसेच अलीकडेच प्रकाशित झालेले ग्रंथ व शोध प्रबंध तसेच अप्रकाशित शोधप्रबंध इ.मधून नवीन माहिती मिळते. तिचा उपयोग मी माझ्या प्रबंधात केला आहे.

" मराठ्यांच्या राजकारणातील सातारच्या प्रतिनिधींची कामगिरी [इ.स. १६९० ते १७५०] " या साधार विवेचन करणा-या प्रबंधाची विभागणी सहा प्रमुख प्रकरणात केली आहे. पहिल्यात परशुराम त्र्यंबकाचा जन्मवृत्तांत, उदय व मराठ्यांच्या स्वातंत्र्य युद्धात छ. राजारामाच्या काळात त्याने केलेली कामगिरी याची माहिती दिली असून प्रतिनिधिपदाची उत्पत्ती व ते परशुराम त्र्यंबकास कसे मिळाले हे सांगितले आहे. दुस-या प्रकरणात परशुरामपंत प्रतिनिधीच्या ताराबाईच्या काळातील कामगिरीचे सविस्तर विवेचन केले आहे. तिस-यात परशुराम त्र्यंबकाची यादवी युद्धातील भूमिका व त्यामुळे त्यास भोगावी लागलेली कैद याचे विवेचन आहे. चौथ्यात त्यास पुन्हा प्रतिनिधिपद कसे मिळाले व शाहूचा प्रतिनिधि म्हणून त्याने काय केले हे स्पष्ट केले आहे. पाचव्या प्रकरणात श्रीपतराव प्रतिनिधीची इ.स. १७१८ ते १७४६ या काळातील कामगिरीचे व पेशावा प्रतिनिधीच्या वादाचे चिकित्सक वर्णन केले आहे. सहाव्या प्रकरणांत छ. शाहूच्या मृत्यूनंतर सांगोला तहातील जगजीवनराव प्रतिनिधीची भूमिका याची थोडक्यात माहिती दिली आहे. शेवटी समारोपात या अभ्यासाच्या प्रमुखा निष्कर्षाची सविस्तर मांडणी केली आहे.

माझ्या संशोधनास अभ्यासक व वाचक यांचेकडून योग्य दाद मिळेल असा भरवसा वाटतो.

दि. ३०-११-१९८८.

स्थळ : कोल्हापूर.

[दिनकरराव थोरात]

अ ण - नि र्देश

माझ्या या एम्. फिल. च्या शोध प्रबंधाचे काम पूर्ण होण्यासाठी ज्या संस्था व व्यक्तीपासून मला मार्गदर्शन आणि सहकार्य लाभले. तसेच प्रत्यक्षाप्रत्यक्ष मदत मिळाली त्या सर्वांचा अण-निर्देश करणे ही केवळ औपचारिकता नसून ते मी माझे आद्य कर्तव्य समजतो. कारण त्या शिवाय मी माझा हा अभ्यास पूर्ण करू शकलो नसतो.

एम्. फिल. पदवीसाठी मला विद्यापीठ अनुदान मंडळाने एक वर्षाची फेलोशिप दिली. त्या काळात आमच्या रयत शिक्षण संस्थेने मला त्या अभ्यासासाठी पाठविले. हे सर्व करण्यासाठी कला व वाणिज्य महाविद्यालय, माटा चे प्राचार्य डॉ. डी. बी. पठाण व उपप्राचार्य आर. व्ही. यादव यांनी मोलाचे मार्गदर्शन व सहकार्य दिले. त्याबद्दल यु. जी. सी., संस्था व प्राचार्य-उपप्राचार्य यांचा मी अणगी आहे.

माझ्या विषयाची उपयुक्त संदर्भ साधने मला शिवाजी विद्यापीठाचे बॅ. बाळासाहेब ढार्डेकर ग्रंथालय, कोल्हापूर, रेकॉर्ड ऑफिस, कोल्हापूर, भारत इतिहास संशोधन मंडळ, पुणे, एलिनेशन ऑफिस, पुणे, डेक्कन कॉलेज, पुणे, पारसनीस दप्तर मराठवाडा विद्यापीठ औरंगाबाद इ. ठिकाणी उपलब्ध झाली. वरील सर्व संस्थातील ग्रंथाल, अधीक्षक व इतर सेवक वर्ग यांच्या बहुमोल सहकार्याबद्दल मी त्यांचा अत्यंत आभारी आहे.

मी प्रस्तुत विषयाचा अभ्यास व या प्रबंधाचे लेखन शिवाजी विद्यापीठाच्या इतिहास विभागातील माझे संशोधक मार्गदर्शक डॉ. अरुण भोसले यांच्या मार्गदर्शनाखाली केले आहे. त्यांनी मला वेळोवेळी केलेले

मार्गदर्शन, बहुमोल सहकार्य व दिलेले प्रोत्साहन याबद्दल मी त्यांचा श्रणी आहे. तसेच या कामासाठी मला इतिहास विभाग प्रमुख डॉ.म.रा. कांबळे व विभागातील अन्य प्राध्यापक यांचे मार्गदर्शन व सहकार्य लाभले त्यांचा मी आभारी आहे.

इतिहास संगोष्ठी डॉ.जयसिंगराव पवार, डॉ.वसंतराव कदम यांच्या बरोबर या अभ्यासासंबंधी मी अनेकदा चर्चा केली. त्यांनी अचूक मार्गदर्शन केले. तसेच प्राचार्य रा.ज्ञा.गायकवाड, व प्रा.डी.डी.थोरात यांचे प्रोत्साहन व मार्गदर्शन मिळाले. माझे सहकारी प्रा.के.एम्.शाहा, प्रा.एन्.एस्.साळुंढो, प्रा.एन्.आर.पाटील व प्रा.डी.डी.लोहांडे यांची मला माझ्या कामात बहुमोल मदत झाली. त्याबद्दल ह्या सर्वांचा मी श्रणी आहे.

या प्रबंधाचे टंकलेखन श्री.दिपक पाटील यांनी अल्पावधीत कृपेने दिले. त्याबद्दल त्यांचेही आभार.

[दिनकरराव थोरात]

दि.३० नोव्हेंबर, १९८८

कोल्हापूर.

...